

Müftü Uyanık'ın Bastonu: Üstünlük Kuramı ve Mizahın Sembolik Silahı

Mufti Uyanık's Walking Stick: Superiority Theory and the Symbolic Weapon of Humour

Mehmet Yusuf Aslan¹

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş tarihi/Received:
09.02.2025

Son revizyon teslimi/Last revision
received:
22.05.2025

Kabul tarihi/Accepted:
25.04.2025

Yayın tarihi/Published:
31.05.2025

Atf/Citation:

Aslan, M. Y. (2025). Müftü Uyanık'ın bastonu:
Üstünlük kuramı ve mizahın sembolik silahı.
TAM Akademi Dergisi, 4(1), 63-78.
<https://doi.org/10.58239/tamde.2025.01.004.x>

DOI:

10.58239/tamde.2025.01.004.x

ÖZ

Toplumsal belleğin izlerini taşıyan fıkra türü, bireylerin günlük yaşamlarında edindikleri deneyimleri, kültürel normları, eğitimle ilgili değerleri ve mizahi öğeleri harmanlayan anlatı türlerinden biridir. Fıkraların temel işlevi yalnızca güldürmek değil aynı zamanda düşündürmektir. Bu güldürürken düşündürme niteliği, mizahın temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilir. Mizah ise yüzeyde basit bir eğlence unsuru gibi görünse de altında derin bir çözümleme ve yorumlama gerektiren bir yapı barındırır. İşte bu noktada devreye giren mizah teorileri, mizahın ardındaki psikolojik ve toplumsal dinamikleri açıklamaya çalışır. Bu teoriler arasında önemli bir yere sahip olan üstünlük kuramı, gülmenin çoğu zaman başkalarının hataları, eksiklikleri ya da başarısızlıkları üzerinden inşa edildiğini öne sürer. İnsanlar, bir başkasının düşkün ya da yanlış bir durumda olduğunu gördüklerinde kendilerini daha üstün hissederler ve bu his, gülme davranışını tetikler. Fıkralarda da mizah genellikle, karakterlerin üstünlük kurma çabaları ya da başkalarının zayıf yönlerini ortaya koymaları üzerinden şekillenir. Bu bağlamda Müftü Mehmet Uyanık, yalnızca dinî bir figür değil aynı zamanda zekâsı, hazırcevaplığı ve ince mizah anlayışıyla tanınan bir karakter olarak öne çıkar. Fıkralarında sıkça karşılaşılan durumlar, üstünlük kuramının somut örneklerini barındırır. Müftü Uyanık, toplumda otoriteyi temsil eden kaymakam, vali gibi figürlerle olan diyaloglarında dinî bilgi ve entelektüel donanımını ön plana çıkararak sembolik bir üstünlük kurar. Aynı zamanda zenginlik, güç veya sahte otoriteye sahip kişileri zekice esprilerle hicveder ve onları toplum önünde küçük düşürür. Bu çalışmada odak noktamız, Müftü Uyanık fıkralarıdır. Amacımız, bu fıkraları üstünlük kuramı çerçevesinde analiz ederek, mizahın nasıl inşa edildiğini ortaya koymaktır. Çalışmamız, metin merkezli bir yaklaşımla yürütülecektir. İlk aşamada mizah teorileri arasında yer alan üstünlük kuramının temel kavramları ele alınacak, ardından bu kuramın fıkra metinlerine nasıl uygulanabileceği incelenecektir. Son olarak, Müftü Uyanık fıkralarında mizahi besleyen üstünlük unsurlarının tespiti yapılacaktır. Bu analizle birlikte Müftü Uyanık'ın mizah anlayışının arkasında yatan toplumsal ve kültürel dinamikler de değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkra, Mizah, Gülme Kuramları, Üstünlük Teorisi, Müftü Uyanık

¹ Dr., Dicle Üniversitesi, Silvan Meslek Yüksekokulu, myusufaslan21@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-0022-5579

ABSTRACT

The joke genre, which bears the traces of social memory, is one of the narrative genres that blends the experiences of individuals in their daily lives, cultural norms, values related to education and humorous elements. The main function of jokes is not only to make us laugh but also to make us think. This quality of making people think while making them laugh is considered as one of the basic building blocks of humour. Humour, on the other hand, although it may seem like a simple element of entertainment on the surface, it contains a structure that requires deep analysis and interpretation. The theories of humour, which come into play at this point, try to explain the psychological and social dynamics behind humour. Superiority theory, which has an important place among these theories, suggests that laughter is often built on the mistakes, deficiencies or failures of others. People feel superior when they see that someone else is down or in a wrong situation, and this feeling triggers laughing behaviour. In jokes, humour is usually shaped by the characters' efforts to establish superiority or to reveal the weaknesses of others. In this context, Mufti Mehmet Uyanık stands out not only as a religious figure but also as a character known for his intelligence, wit and subtle sense of humour. The situations frequently encountered in his jokes contain concrete examples of the theory of superiority. In his dialogues with figures such as district governor and governor, who represent authority in the society, Mufti Uyanık shows his religious knowledge and intellectual equipment.

Keywords: Joke, Humor, Theories Of Comedy, Superiority Theory, Müftü Uyanık

Extended Abstract

The joke genre, which bears the traces of social memory, is one of the narrative genres that blends the experiences of individuals in their daily lives, cultural norms, values related to education and humorous elements. The main function of jokes is not only to make us laugh but also to make us think. This quality of making people think while making them laugh is considered as one of the basic building blocks of humour. Humour, on the other hand, although it may seem like a simple element of entertainment on the surface, it contains a structure that requires deep analysis and interpretation. The theories of humour, which come into play at this point, try to explain the psychological and social dynamics behind humour. Superiority theory, which has an important place among these theories, suggests that laughter is often built on the mistakes, deficiencies or failures of others. People feel superior when they see that someone else is down or in a wrong situation, and this feeling triggers laughing behaviour. In jokes, humour is usually shaped by the characters' efforts to establish superiority or to reveal the weaknesses of others. In this context, Mufti Mehmet Uyanık stands out not only as a religious figure but also as a character known for his intelligence, wit and subtle sense of humour. The situations frequently encountered in his jokes contain concrete examples of the theory of superiority. Mufti Uyanık establishes a symbolic superiority by highlighting his religious knowledge and intellectual equipment in his dialogues with figures such as district governor and governor who represent authority in society. At the same time, he satirises people with wealth, power or false authority with clever humour and humiliates them in front of the society. In this study, our focus is on the jokes of Mufti Uyanık. Our aim is to analyse these jokes within the framework of the theory of superiority and to reveal how humour is constructed. Our study will be conducted with a text-centred approach. In the first stage, the basic concepts of the theory of superiority, which is among the theories of humour, will be discussed, and then how this theory can be applied to joke texts will be examined. Finally, the superiority elements that feed humour in Mufti

Uyanık jokes will be determined. With this analysis, the social and cultural dynamics behind Mufti Uyanık's sense of humour will also be evaluated.

Mufti Uyanık's jokes constitute a rich set of examples reflecting the social, psychological and cultural dynamics of the superiority theory. The basic argument of this theory, the principle that 'laughter arises from the feeling of superiority in the face of others' weaknesses or moral shortcomings', is embodied in Uyanık's narratives at both individual and collective levels. While dealing with authority figures, social contradictions and human flaws through humour, the jokes open up a space of moral, mental or social superiority for the listener. This sense of superiority is not only for entertainment purposes but also offers a deep critical perspective on social justice, moral values and social hierarchy.

In Mufti Uyanık's jokes, superiority is mostly manifested in the form of symbolic resistance. The dialogues mocking the official authority (district governor, governor, notary) show the listener the possibility of 'the weak overcoming the strong'. This situation blends Hobbes' definition of "sudden burst of superiority" with the local values of Anatolian culture. For example, the attitude that turns the rules of protocol upside down with religious references expresses the reaction of the society to the official hierarchy through humour. These narratives provide a collective satisfaction by giving the audience the message that 'institutional power can be secondary to spiritual values'.

The moral dimension of the theory of superiority comes to the fore with Uyanık's emphasis on justice and honesty. In the jokes, themes such as the conflict between wealth and spirituality, that tribal ties cannot override justice, or the punishment of dishonesty position the listener 'on the side of what is right'. This goes beyond a mere sense of triumph; it serves to reproduce social norms. The Mufti's judgements feed the listener's sense of moral superiority and reinforce the common values of the society. His role as an impartial mediator, especially in blood feuds or family conflicts, glorifies him as the 'representative of justice' and gives the listener a sense of being part of this justice. Cultural codes play a critical role in shaping superiority relations. Mufti Uyanık places traditional Anatolian values (tribal structures, religious rituals, hospitality) at the centre of humour. Although these codes limit the universality of the jokes, they strengthen their impact in the local context. For example, manipulating the time of prayer to collect donations for the mosque or confronting pilgrims with their spiritual contradictions appeals to common references in the cultural memory of the audience. This demonstrates the function of humour not only to make people laugh but also to shape collective consciousness.

Giriş

Fıkra, edebiyatta ve sözlü kültürde kısa, mizahi ve düşündürücü anlatılar olarak tanımlanır. Kökeni genellikle halk kültürüne dayanır; Nasreddin Hoca, Bekri Mustafa gibi karakterlerle özdeşleşmiş, zamanla evrensel bir forma kavuşmuştur. Türün temel özelliği, yoğun bir anlatımın içinde beklenmedik bir sonla mesajı aktarmasıdır. Fıkralar genelde tek bir olay veya diyalog üzerine kuruludur. Karakterler çoğunlukla sıradan insanlar veya toplumda bilinen tiplerdir (cimri, tembel, kurnaz vb.). Mizah, ironi ve abartı sıkça kullanılırken, kültürel kodlar ve toplumsal değerler anlatıya derinlik katar.

Pertev Naili Boratav, fıkrayı şöyle tanımlamıştır: “Fıkra, masala göre kısa, yoğun anlatımlı, belirli bir olaya bağlı, inandırmak ve ikna etmek amacıyla anlatılan, espri cümlesine sahip anlatımlardır.” (Boratav, 1969, s. 93). Metin Ekici, Boratav'ın tanımına yakın olarak, fıkrayı: “Belli bir konuda edinilmiş tecrübeyi bir anlatı mantığı içinde aktarmayı, bu aktarım sırasında örnekleme, örneklenen olayı belli bir zaman ve mekân düzlemine oturtup, anlatı kahramanı olarak seçilen kişi üzerinden bir durum veya olayın aktarımını gerçekleştirir.” (Ekici, 2009, s. 272). Fıkraların yapısı kısa ve özlüdür; gereksiz detaylardan kaçınılır. Bu durum, dinleyiciyi şaşırtıcı bir sona hazırlar ve mesajın daha kalıcı olmasını sağlar. Ayrıca sözlü kültürün bir parçası olduğu için dil oyunları, atasözleri ve deyimlerle zenginleştirilir. Fıkralar, evrensel temalara odaklansa da yerel unsurlarla beslenir bu da onları kültürler arası aktarımda önemli kılar. Fıkra, eğlendirirken düşündüren, toplumsal belleği şekillendiren ve kuşaklar arası aktarılan dinamik bir türdür.

Fıkra ile mizah arasındaki ilişki, türün varoluş nedenini oluşturur. “Fıkra, bir mizah yükünü en kolay taşıyabilen, en çabuk yayabilen bir mizah türü olarak bütün çağlarda kullanışlı bulunmuştur. Fıkra bir ikinci kişiye, ya da bir toplantıya anlatılmakla eğlence ve hoşgörüsünü sağlar.” (Öngören, 1983, s. 45). Fıkralarda insan, olayların ve karakterlerin merkezine yerleşir. Her fıkra, bir durumu, durumu yaşayan kişiler aracılığıyla aktarır. Bu kişilerin karşı karşıya geldiği düşünceler ve davranışlar, fıkranın ana temalarını oluşturur. Fıkralarda ana kahraman genellikle bir düşüncüyü, görüşü ya da davranış biçimini temsil ederken, karşısındaki karakterler bu görüşe karşıt olan fikirleri ve tutumları ortaya koyar. Bu yapı, bir nevi tez ve anti-tez çatışması yaratır. Fıkra, halkın değer yargılarını, mizah anlayışını ve yaşam bilgeliğini en anlaşılır şekilde ana kahramanın davranışlarıyla ortaya koyar. Özellikle toplumun doğrudan dile getiremediği, bazen tabu olan konuları mizahi bir dille ele alır. Bu açıdan fıkra, halkın sesidir; bir bakıma halkın gözleri, kulakları, düşünceleri ve sözleridir. Fıkralarda farklı toplumsal karakterler yer alır; bu karakterler günlük yaşamda karşılaşılabileceğimiz her türden insana benzer. Örneğin, öğretmen, doktor, köylü, tüccar, çocuk ya da ebeveyn gibi figürler, halkın yaşamındaki yerini fıkralar aracılığıyla bulur. Bu şekilde fıkra, toplumun farklı kesimlerinin sesini duyurmasına hem güldürmesine hem de düşündürmesine olanak tanır (Yıldırım, 1999, s. 10-11).

Fıkralar, toplumsal eleştiriyi mizah perdesi ardında sunmanın en etkili yollarından biridir. İnsanların otoriteye, adaletsizliğe veya geleneklere yönelik tepkisi, fıkralarda dolaylı bir dille ifade bulur. Örneğin, yöneticilerin beceriksizliği, köylünün kasaba ağasına yaptığı şakalar aracılığıyla hicvedilir. Bu durum, sansür riskini azaltırken mesajın geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Sosyal eleştiride fıkraların gücü, simgesel anlatımdan gelir. Nasreddin Hoca'nın eşeğine ters binmesi, toplumun çarpıklıklarını alegorik bir dille anlatır. Benzer şekilde, cimri bir tüccar üzerinden kapitalizm eleştirisi yapılabilir. Fıkralar, bireylerin pasif direniş aracı haline gelir; özellikle baskıcı rejimlerde muhalif sesler bu yolla varlığını korur.

Fıkra tiplerinin şahıs kadrosu içerisindeki abartılı söylemleri, üstün gelme çabalarıyla ilişkilidir. Fıkra tipi, dezavantajlı kişilerin kusurları veya yanlışlıklarına sahip olmadığı için üstünlük bildiren ifadelerle yönelmektedir. Memnuniyet ve haz duygusu içerisinde hareket eden fıkra tipi, mübalağalı anlatımlarla dinleyici kitleyi etkilemekte ve onları güldürmektedir. Üstünlük çabası içerisinde olan bir fıkra tipinin aktardığı ifadelerle gerçekte olan ilişkisi, gülmeyi de etkilemektedir. Müftü Uyanık örnekleminde ele alacağımız üstünlük ifadelerinde bahsi geçen unsurları detaylı bir şekilde inceleyeceğiz.

Fıkra tiplerinin şahıs kadrosu içerisindeki abartılı söylemleri, üstün gelme çabalarıyla ilişkilidir. Fıkra tipi, dezavantajlı kişilerin kusurları veya yanlışlıklarına sahip olmadığı için üstünlük bildiren ifadelerle yönelmektedir. Memnuniyet ve haz duygusu içerisinde hareket eden fıkra tipi, mübalağalı anlatımlarla dinleyici kitleyi etkilemekte ve onları güldürmektedir. Üstünlük çabası içerisinde olan bir fıkra tipinin aktardığı ifadelerle gerçekte olan ilişkisi, gülmeyi de etkilemektedir. Mizah teorileri, gülmeyi etkileyen unsurları ve hangi durumların gülünç olduğunu inceleyen araştırma yöntemleridir. Bu teoriler arasında yer alan üstünlük teorisi, gülmede üstünlük bildiren ifadelerle ve gülünç durumlarda üstünlük kurma ile ilgilenmektedir. Metin merkezli olan bu çalışmamızda Müftü Uyanık fıkralarını üstünlük teorisine göre inceleyeceğiz. Üstünlük teorisiyle ilgili genel bilgiler verildikten sonra, Müftü Uyanık fıkralarından örneklerle üstünlük bildiren ifadelerin neler olduğu ve bu ifadelerin mizah unsurunu nasıl şekillendirdiği üzerinde duracağız.

1. Gülme Kuramları: İnsanın Mizahla İmtihanı ve Üstünlük Kuramının Analizi

Gülme, insan davranışının en evrensel ve aynı zamanda gizemli fenomenlerinden biridir. Tarih boyunca filozoflar, psikologlar ve sosyal bilimciler, bu olgunun kökenini ve işlevini açıklamak için çeşitli kuramlar geliştirmiştir. Gülme olgusunu açıklamaya çalışan üç temel kuram bulunmaktadır: Üstünlük kuramı, uyumsuzluk kuramı ve rahatlama kuramı. Ancak bu kuramlar, yalnızca tek bir bakış açısından ibaret değildir; her biri, kendi içinde farklı araştırmacılar tarafından geliştirilen çeşitli alt teorilere sahiptir. Başka bir deyişle, üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama başlıkları altında toplanan pek çok farklı kuramdan söz edilebilir. Bu durum, konuyla ilgili derinlemesine araştırmalar yapan akademisyenlerin çalışmalarında da vurgulanmaktadır. Örneğin, Fikret Türkmen, bu kuramları genel hatlarıyla “felsefi ve edebî teoriler” ile “modern psikolojik teoriler” olarak iki ana gruba ayırmakta ve özellikle üstünlük teorilerine odaklanmaktadır (Türkmen, 1996, s. 651 & 1997, s. 22). Benzer şekilde, Metin Ekici de bu teorileri üç ana başlık altında incelemektedir: 1. Uyumsuzluk, düzensizlik, zıtlık veya sosyal uyumsuzluk temelli teoriler, 2. Üstünlük, eleştiri veya düşmanlık odaklı teoriler, 3. Rahatlama, gevşeme veya boşalma kuramları (Ekici, 2009, s. 278-280). Gülme üzerine yapılan kuramsal çalışmalar, farklı düşünce yaklaşımlarının bir araya geldiği geniş bir yelpazeye sahiptir ve bu çeşitlilik, mizahın çok boyutlu doğasını anlamada önemli bir rol oynamaktadır.

Descartes’in 1649 yılında dile getirdiği ve yukarıda verilen gülme tanımı, insanların rahatlama sonucunda güldüklerini ifade eder ve rahatlama kuramının temelini oluşturur. Mizah ve gülme durumu, ruhsal ve fiziksel rahatlama açısından önemli bir işlev taşır. Morreall, gülmenin iki farklı rahatlama biçimini tanımlar. İlk olarak, gülme eylemi, önceden birikmiş sinirsel enerjinin serbest kalmasını sağlar. Bu, stres veya gerginlik nedeniyle biriken enerjinin giderilmesi olarak düşünülebilir. İkinci olarak ise, gülme durumu, kendiliğinden biriken enerjiyi kullanarak rahatlama yaratır. Yani gülme eylemi, hem bir çıkış hem de yeni bir enerji kaynağı sağlar. Bu iki durum, mizahın hangi açılardan insanlara iyilik sağladığını ve psikolojik rahatlama üzerindeki etkisini gösterir. Dolayısıyla gülme, bireylerin stresle başa çıkmasına ve sosyal ilişkilerini güçlendirmesine yardımcı olan çok yönlü bir mekanizmadır (Morreall, 1997, s. 33-35).

Uyumsuzluk kuramı gülmenin temelinde beklenti ile gerçeklik arasındaki çelişki olduğunu savunur. Immanuel Kant, gülmeyi “anlamsız bir beklentinin çözülmesi” olarak tanımlar. Örneğin, bir fıkrada beklenmedik bir son, dinleyicinin zihnindeki kalıpları yıkarak şaşkınlık ve gülme yaratır. Sigmund Freud tarafından geliştirilen rahatlama Kuramı, mizahı bastırılmış duyguların (cinsellik,

saldırganlık, korku) güvenli bir şekilde boşalması olarak açıklar. Freud'a göre toplumun yasakladığı dürtüler, mizah yoluyla “zararsız” bir forma dönüştürülerek ifade edilir. Bu süreç, gerilimi azaltır ve psikolojik rahatlama sağlar. (Morreall, 1997, s. 26- 28). Aristoteles, uyumsuzluk kuramının temelini oluşturan fikirleri, henüz kuram ortaya konulmamışken ilk irdeleyen kişidir. O, insanlar arasında belli bir beklenti yaratıp sonra da onları beklenmedik bir şeyle vurmanın iyi bir güldürme yolu olduğunu düşünmektedir. Ancak kuramı geliştirme yoluna girmemiştir (Yılmaz, 2019, s. 19). Kurama göre, mizahın temelinde uyumsuz bileşenlerin bir araya gelmesi ve beklenmedik olayların ortaya çıkması yatmaktadır. İnsanlar, alışkın oldukları durumların dışına çıkan veya farklı sonuçlarla karşılaştıklarında şaşırır ve bu şaşkınlık genellikle gülme ile tepki bulur. Beklentilerin bozulması, bireylerin düşünce yapısında ani bir değişim yaratırken, bu durum sosyal etkileşimlerde de önemli bir rol oynar. Mizah, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini güçlendiren bir unsur olarak beklenmeyen olayların yarattığı gülme deneyimi ile sosyal bağları kuvvetlendirir (Öğüt Eker, 2014, s. 138).

Bu kuramlar arasında üstünlük kuramı, mizahın toplumsal dinamiklerle olan bağıni vurgulaması nedeniyle öne çıkar. Diğer temel kuramlar olan uyumsuzluk kuramı ve rahatlama kuramı ise mizahın bilişsel ve psikolojik boyutlarına odaklanır. Ancak üstünlük kuramı, özellikle fıkralar ve sosyal hiciv bağlamında, insanın güç ilişkilerini mizah yoluyla nasıl yönettiğini anlamak için kritik bir çerçeve sunar.

Platon'a göre komedi, kişinin kendi gerçekliğini görememesi ve kendini olduğundan daha üstün, bilgili ya değerli sanmasıyla ortaya çıkar. Bu durum, komediyi ahlaki açıdan sorunlu bir sanat formu olarak görmesine neden olur. Onun düşüncesinde gülme eylemi, başkalarının eksikliklerini ve hatalarını küçümsemeye dayanır; bu da toplumsal ahlaki zayıflatan bir etki yaratır. Platon'un bu eleştirel bakışı, Aristo'nun yaklaşımında da izler taşır. Aristo, gülmeyi “başkalarını aşağılama” ile ilişkilendirerek, insanların zayıf veya kusurlu görünen yönlerini alay konusu yapmanın bir ifadesi olarak yorumlar (Ünal, 2009, s. 283). İki filozofun bu perspektifi, üstünlük kuramının temelini oluşturur. Bu kurama göre mizah, birinin kendini diğerlerinden üstün hissetmesiyle beslenir ve felsefe tarihinde 18. yüzyıla kadar bu görüş, mizahın doğasını açıklayan başlıca teori olarak kabul görmüştür. Platon ve Aristoteles'in görüşleri 17. yüzyılda Thomas Hobbes tarafından desteklenmiştir. Hobbes'a göre gülmenin temelinde ani sevinç duygusu yatmaktadır. Bu duygu ya kişinin kendini mutlu eden anlık bir hareketi nedeniyle ya da başka birinde yanlış bir şeyi görmesi ile ortaya çıkar ki bu durumda kişi o yanlış şeyin kendinde bulunmadığına sevinip mutlu olur (Hobbes, 2007, s. 51-52).

Üstünlük kuramı, mizahın sosyal bir silah olarak işlevini anlamak için vazgeçilmezdir. Güç ilişkilerini görünür kılar, adaletsizliklere dikkat çeker ve kolektif kimlik inşasını kolaylaştırır. Ancak mizahın çok boyutlu doğası, tek bir kuramla sınırlandırılmaz. Gülme, insanın psikolojik, sosyal ve kültürel katmanlarının kesişiminde şekillenen karmaşık bir olgudur. Üstünlük kuramı, mizahın toplumsal işlevini anlamada bir anahtar görevi görür. Ancak mizahın evrenselliği, onu tek bir perspektife indirgemeyi imkânsız kılar. İnsanın gülme eylemi, üstünlük, uyumsuzluk ve rahatlama gibi mekanizmaların iç içe geçtiği bir mozaiktir. Bu mozaiki çözmek, insan doğasının derinliklerine inmek demektir.

Üstünlük kuramının temelinde, bir başkasının düşmüş olduğu zor, komik ya da talihsiz durumlar karşısında kişinin kendini daha iyi, güçlü veya avantajlı hissetmesinden kaynaklanan bir haz duygusu yatar. İnsanlar, rakiplerini alt ettiklerinde, başkalarının hatalarına, başarısızlıklarına ya da mantıksız davranışlarına tanık olduklarında bu üstünlük hissini yaşar ve bu da gülme tepkisine neden

olur. Başkalarının şanssızlıkları, fiziksel kusurları veya mantık dışı davranışları, kişinin kendi durumuyla kıyaslandığında ona bir rahatlama ya da tatmin hissi verir. Bu durumda gülmek, aslında bireyin “Ben daha iyiyim” ya da “Bu durumda ben olsaydım daha farklı yapardım” şeklindeki içsel değerlendirmesinin dışavurumudur. Sonuç olarak, gülme eylemi sadece bir neşe ifadesi değil; zaman zaman başkalarının zayıflıkları üzerinden elde edilen psikolojik bir üstünlük hissini göstergesidir.

2. Üstünlük Teorisi Bağlamında Müftü Uyanık Fıkraları

Üstünlük kuramına baktığımızda bu kuramı ilk olarak ileri süren düşünürlerin Platon ve Aristoteles olduğunu görürüz. Platon ve Aristoteles, bu kuramı savunarak, gülme eyleminin ve komik olguların insanların kendilerinden veya başkalarından üstün olma duygusuyla bağlantılı olduğunu öne sürmüşlerdir. Platon, komedinin insan ruhundaki eksiklikleri ve kusurları göz önüne serdiğini belirtirken, Aristoteles de güldürme sanatının, izleyicinin zeka ve anlayışını sınavan unsurlar içerdiğini vurgular. Mizah, genellikle toplumsal normlara, davranışlara veya bireylerin zayıf yönlerine odaklanarak, bu unsurların alaycı bir şekilde sergilenmesi ile ortaya çıkar. Bu bağlamda, gülen kişi, komik durumu ya da karakteri küçümseyerek kendini yüksek bir yere koyar ve böylece bir üstünlük hissi yaşar. Hobbes ise bu kurama katkıda bulunarak gülmeyi bir tür sosyal rekabetin sonucu olarak görür. İnsanların güldüğü durumlar, genellikle bir başkasının başarısızlığı ya da eksikliğiyle ilişkilidir. Bu noktada, gülen kişi kendisini daha üst bir konumda hissetmiş olur. Yani gülmek, başkalarının düşüşlerinden veya hatalarından kaynaklanan bir hoşnutluk duygusu yaratır. Üstünlük kuramı, mizahın ve komedinin bireyler arası sosyal dinamiklerle ne şekilde ilişkili olduğunu anlamamıza yardımcı olur. Bu kuram, aynı zamanda toplumsal normları ve bireylerin zayıf noktalarını belirleyip bunlar üzerinden mizah unsurları yaratmanın sosyal bir araç olarak nasıl işlediğini de ortaya koyar. Mizah, bu çerçevede toplumsal eleştirinin ve insan ilişkilerinin karmaşık yapısının bir yansımasıdır (Erkek, 2017, s. 3). Müftü Mehmet Uyanık'ın fıkraları, bu kuramın Anadolu kültüründeki en canlı örneklerini sunar. Uyanık, fıkralarında dinî otoriteyi, toplumsal adaletsizliği ve bireysel kusurları mizahla ele alırken, dinleyiciye hem eğlence hem de “ahlaki üstünlük” sağlar. Bu çalışmada 16 fıkra metni üzerinden üstünlük kuramının sosyal, psikolojik ve kültürel işlevleri derinlemesine incelenecektir.

Müftü Uyanık, resmi makamlarla ilişkisinde mizahı bir güç dengeleme aracı olarak kullanır. Müftünün kaymakamla karşılaşmasının anlatıldığı fıkra bunun tipik bir örneğidir. Şehre yeni atanan kaymakam, tanışmak için müftüye birkaç defa haber gönderir ancak müftü gitmez. Bir gün tesadüfen karşılaşmaları neticesinde kaymakam: “Müftü Bey, kaç defadır seni çağırıyorum, neden gelmiyorsun?” Müftü Uyanık: “Ben seni günde beş defa ezanla camiye çağırıyorum, sen de gelmiyorsun.” der (KK1). Bu fıkrada, kaymakamın siyasi otoritesi, dinî bir ritüel (ezan) üzerinden ters yüz edilir. Müftü, kaymakamı “çağrıya uymamakla” suçlayarak dinleyiciye “dinî değerlerin siyasi otoriteden üstün olduğu” mesajını verir. Bu, üstünlük kuramının sembolik direniş boyutunu yansıtır. Güçsüz görünen bir figür (din adamı), güçlü olanı (kaymakam) mizah yoluyla alt eder. Bu örnekteki mizah, toplumun genelinde dinî değerlere verilen önemi vurgularken, siyasi otoritenin bu değerleri görmezden gelmesini eleştirir. Müftü'nün kaymakama karşı takındığı tavır, halkın otoriteye karşı duyduğu öfkeyi mizah yoluyla ifade etmesine olanak tanır. Bu durum, üstünlük kuramının “güçsüzün güçlüyü alt etmesi” ilkesiyle örtüşür.

Müftü Uyanık, fıkralarında sık sık “iman”, “adalet” ve “dürüstlük” gibi değerleri vurgulayarak kendini ahlaki bir otorite olarak konumlandırır. Zengin bir adamla camide yaşadığı durum anlatıldığı fıkrasında bu durum somut bir şekilde aktarılır. Adana’da müftü olduğu zamanda camide dua ederken o esnada yanındaki zengin biri de dua eder. Müftü biraz da duyulacak bir sesle: “Allah’ım, bana mal mülk, para, araba ver!” diye dua eder. Yanında dua eden zengin adam da: “Allah’ım bana iman ver.” diye dua eder. Müftünün sesini işiten zengin adam camiden çıktıktan sonra dayanamaz ve yanına gelir: “Hocam insan böyle mi dua eder, Allah’tan para istenir mi?” Müftü Uyanık: “Benim imanım var, param yok; senin paran var, imanın yok. Herkes kendinde olmayı ister.” Zengin adam bunun üzerine Müftü Uyanık’a: “Hocam, gel bu yılki zekatımı sana vereceğim.” der. Zekâtı alan müftü, zengin adama dönerek: “Bak Allah duamı kabul etti, seninkini kabul eder mi bilmiyorum.” der (KK2). Bu fıkrada Müftü, zenginliğin manevi değerlerle ölçülemeyeceğini vurgulayarak, dinleyiciye “maddi zenginliğin boşluğunu” hissettirir. Zengin adamın sonradan zekât vermesi, Müftü’nün üstünlüğünü pekiştirir: Mizah, ahlaki zaferin bir aracı haline gelir. Bu fıkra, Üstünlük kuramının “ahlaki üstünlük” boyutunu yansıtır. Dinleyici, Müftü’nün zengin adama karşı kazandığı bu sembolik zaferle, kendini “manevi değerlerin koruyucusu” olarak konumlandırır. Bu durum, mizahın toplumsal normları yeniden üretme işlevini de gösterir.

Sahte peygamberi hicvettiği fıkrası, Müftü Uyanık’ın dinî otoriteyi koruma çabasını gösterir. Müftü Uyanık, Şanlıurfa’da sahte bir peygamberin ortaya çıkıp bir sürü insanı kandırarak etrafında topladığını duyar. Hemen kalkar ve oraya gider. Bu kişiyi bulunduğu semte gider ve onu beklemeye başlar. Sahte peygamber oradan müritleriyle geçtiği esnada Müftü Uyanık, kalabalığın içinden geçerek ona omuz atar. Müritler etrafını sarıp onu dövmeye başlayacakları esnada sahte peygamber onları durdurur. Müftüye dönerek: “Sen kimsin, ne yapmaya çalışıyorsun.” diye sorar. Müftü cebinden defterini çıkarır sayfalarını çevirir: “Ben senin Rabbinim. Defterime bakıyorum senin gibi bir peygamber göndermedim. Defterimde Musa, İsa, İbrahim var ama sen yoksun.” der (KK3). Bu fıkrada Müftü, sahte peygamberin “tanrısal” iddiasını, basit bir defter metaforuyla çürütür. Dinleyici, sahte peygamberin güçsüzlüğüne tanık olurken, Müftü’nün dinî otoritesiyle üstünlük kurar. Bu, üstünlük kuramının klasik bir örneğidir: Mizah, güçlü görünenin maskesini düşürerek izleyiciye zafer hissi verir. Bu fıkrada Müftü’nün sahte peygamberi hicvetmesi, dinî otoritenin korunması adına bir sembolik savaş niteliği taşır. Sahte peygamberin müritleri tarafından tehdit edilmesine rağmen Müftü’nün sergilediği cesaret, dinleyiciye doğrunun yanında durma üstünlüğünü hissettirir.

Müftü Uyanık’ın fikirlerini beğenmediği bir imamı taşıdığı fıkrası da benzer bir işlev taşır. Silvan’da yanlış fikirlere sahip olduğu düşündüğü bir imam arkadaşı varmış. Müftü Mehmet Uyanık hacca gitmeden önce eline birkaç taş alır ve onu taşlamaya başlar. Etrafındakiler aman hocam yapılırmı böyle, neden böyle yapıyorsun derler. Müftü Uyanık: “Hacca gidiyorum, orada küçük şeytanı taşlamadan önce burada büyük şeytanı taşılayayım.” der (KK4). Burada büyük şeytan, yanlış fikirli imamın temsil ettiği ahlaki çürümeyi simgeler. Müftü’nün fiziksel eylemi (taşlama), dinleyiciye kötülüğün cezalandırılması hissini yaşatır.

Aşiret bağlarını adaletin önüne koymayı anlatan fıkrası, Müftü’nün ahlaki üstünlüğünü vurgular. Müftü ile aynı aşirete mensup bir adam ile bir köylüsü arasında anlaşmazlık vardır. Adam, köylüsüyle Müftü Uyanık’a gelirler. Müftü ile aynı aşiretten olan adam her sözünün arasında onunla aynı aşiretten olduğunu söyler. Müftü Uyanık her ikisini de iyice dinledikten sonra aşiretine mensup olan adamın haksız olduğuna karar verir. Kendi lehine karar çıkmasını bekleyen adam, Müftü Uyanık’a sitemle: “Seyda ama ikimiz aynı aşiretteniz!” Müftü Uyanık: “Doğrudur ikimiz aynı aşiretteniz ama

adalet bizim aşiretten değil.” (KK5). Bu diyalog, dinleyiciye “adaletin kişisel çıkarlardan üstün olduğu” mesajını verir. Müftü, aşiret bağlarını reddederek, evrensel bir değeri savunur ve kendi ahlaki konumunu yüceltir. Üstünlük Kuramına göre bu, dinleyicinin “adaletli olma” üstünlüğünü hissetmesini sağlar. Bu fıkra, Anadolu’da yaygın olan aşiret kültürünün adalet anlayışına yönelik bir eleştiri niteliği taşır. Müftü’nün “adalet bizim aşiretten değil” sözü, toplumsal bir değişim çağrısıdır.

Müftü’nün valiye yaptığı esprinin anlatıldığı fıkrasında da otoritesinin üstünlüğünü pekiştirir. Müftü Mehmet Uyanık Diyarbakır il müftüsü ile valiyi ziyaret eder. Müftü konuşma esnasında valiye: “İl müftüsü de yanımda okumuştur. der. İl müftüsü bu söze şaşırır ama valinin yanında sesini çıkarmaz. Vali bunu duyunca Müftü Uyanık’a daha da kıymet verir, daha da ilgi gösterir. Ne büyük adam ki il müftüsü onun yanında eğitim görmüş diye düşünür. Valinin yanından çıktıktan sonra il müftüsü: “Mehmet Uyanık, ne zaman ben senin yanında okumuştum?” diye sorar. “Tabi okudun, geçen gün ben camide namaz kılarken sen de yanımda Kur’an okumadın mı?” der. İl müftüsü güler, bir şey demez (KK6). “İl müftüsü de yanımda okumuştur... Geçen gün camide namaz kılarken yanımda Kur’an okumadı mı?” sözüyle Müftü, il müftüsünün statüsünü mizahla küçümseyerek kendi dinî otoritesini öne çıkarır. Valinin ona “büyük adam” gözüyle bakması, bu üstünlüğün toplumsal kabulünü gösterir.

Gülme konusunda bilinen en eski kuram olan üstünlük kuramı, temelde insanın diğerlerine karşı haset ve saldırganlık gibi duygularla beslenen üstünlük duygusu sonucunda güldüğü iddiasındadır. Bu kurama göre, sınırsız bir güç ve galibiyet arzusu içinde olan insan, diğer insanların kusurları ya da yaşadıkları talihsizliklerle karşılaştığında kendisini üstün hisseder ve güler. Bu çerçevede üstünlük kuramı, temelde gülme eyleminin bir kişinin diğerlerine yönelik üstünlük duygusunun ifadesi olduğu düşüncesine dayanır (Morreall, 1997, s. 8-10). Müftü, toplumsal statü ve protokol kuralları ile değil dinî değerler ve öğretiler ile bu durumu şekillendiriyor ve kendisini toplumsal olarak üstün bir konumda konumlandırıyor. Bingöl’de resmi bir bayram günüdür. Vali merasim yerine gelir ve protokoldeki yerine oturur. Bu sırada Müftü Uyanık da merasim yerine gelir ve valinin yanındaki boş koltuğa oturdu. Biraz sonra Defterdar gelir, yerinin dolu olduğunu görünce, hafifçe sırtına dokunarak, Müftü Uyanık’a hitaben: “Müftü Bey, Müftü Bey!... Ben defterdarım, protokolde bu yer benim yerimdir” deyince, Müftü Uyanık hafifçe defterdara dönerek şu cevabı verir: “Defterdar Bey, Defterdar Bey! Doğru söylüyorsunuz, siz defterdarsınız ama ben Kur-an’darım. Defter, Kur-an’dan sonra gelir. Onun için burası benim yerimdir.” (KK7). Fıkroda Müftü Uyanık, defterdarın yerini işgal ettikten sonra onun sosyal statüsünü ve protokoldeki sırasını, Kur’an gibi daha yüksek bir statüye atıfta bulunarak sorgular ve aslında kendini sosyal açıdan daha üstün bir konumda yerleştirir. Burada sosyal üstünlük ilişkilerinin nasıl bir dil üzerinden kurulduğunu incelemek faydalı olacaktır. Üstünlük kuramı bağlamında, bu etkileşim, sosyal statülerin ve güç ilişkilerinin insanlar arasındaki toplumsal etkileşimlere nasıl yansıdığını gösteriyor. Defterdar yerini hak ettiğini ve protokoldeki yerine oturması gerektiğini belirtiyor, bu da toplumsal hiyerarşiye ve belirli bir kurumsal düzene olan saygısını ifade ediyor. Ancak Müftü Uyanık, Kur’an’ı bir referans noktası olarak kullanarak, dinî ve manevi üstünlüğü ile toplumsal ve kurumsal üstünlük arasında bir fark ortaya koyuyor. Müftü’nün cevabı, protokoldeki sırasını ve toplumsal yerini dinî otoritesine dayandırarak savunmasıdır. Bu, onun sadece bir “müftü” olmasının ötesinde, manevi bir otorite ve toplumsal bir üstlük iddiası taşıdığını gösteriyor. Müftü Uyanık’ın “ben Kur’andarım” demesi, toplumsal normlardan daha yüksek bir norm olan dinî kuralları ve manevi üstünlüğü vurgulayan bir ifade olarak görülebilir.

Burada, Kur'an-ı Kerim'in gücü ve yüceliği, diğer tüm toplumsal ve resmi unvanların önünde kabul edilen bir üstünlük olarak sunuluyor. Üstünlük kuramı perspektifinden baktığımızda, Müftü Uyanık, sosyal ve bürokratik statülerle değil, manevi üstünlükle protokoldeki yerini savunuyor. Defterdar, protokoldeki yerine sadece bürokratik unvanı üzerinden sahip çıkarken, Müftü, dinî otoriteyi bir referans noktası olarak kullanıyor. Bu, toplumsal gücün yalnızca belirli kurallara ve resmi hiyerarşiye değil, aynı zamanda daha derin ve soyut kavramlara da dayandığını gösteriyor. Müftü, gücü ve üstünlüğü sadece protokol üzerinden değil, Kur'an-ı Kerim gibi evrensel bir değer üzerinden açıklıyor ve bu sayede kendini daha yüksek bir sosyal konumda kabul ettiriyor.

Her cuma camiye yardım için cemaatten yardım ister ancak namaz bittikten sonra kimse bir şey vermez. Bir cuma günü Müftü Uyanık müezzine: Hutbe başladığı zaman kapılardan birini kapat, namaz bittiği zaman da diğeri kapının içinde de başla sünnet namazı kılmaya." der. Müezzin dediğini yapar, kapılardan birini kapatır diğesinde de başlar namaz kılmaya. Cemaat dışarı çıkamaz beklerler müezzinin namazının bitmesini. Müftü hemen kapıya gelir. Elini cebine atar ve bağış kutusunun içine bir miktar para koyar: "Allah için camiye yardım edin bakın ilk olarak ben para bırakıyorum." der. Cemaat Müftü'nün para verdiğini görünce onlar da verir. Müezzin de namazını bitirir o da cebinden parayı çıkarır kutuya koyar. Herkes camiden çıkınca Müftü Uyanık kutuya bıraktığı parayı çıkarır sayar kendisinin bıraktığı parayı içinden çıkarır cebine koyar. Müezzin Müftü Uyanık'a dönerek: "Efendim ben de alayım mı paramı?" der. "Evladım seninki ananın babanın hayrı olsun." der (KK8). Bu fıkrada Müftü, dinî bir ritüeli (namaz) manipüle ederek cemaati "yardım etmeye" zorlar. Dinleyici, Müftü'nün kurnazlığına gülerken, aynı zamanda "dinî sorumluluk" normunu içselleştirir. Üstünlük kuramına göre bu, mizahın toplumsal kontrol aracı olarak işlevini gösterir. Bu fıkra, dinî kurumların finansal ihtiyaçlarını karşılama yöntemlerine yönelik bir hicivdir.

Eli sakat bir dilenci Müftü Uyanık'tan para ister. Müftü: "Elini düzeltirsen sana para vereceğim." der. Dilenci sakat olduğunu yemin ederek ısrarla yalan söyler. Müftü Uyanık: "Bak evladım eğer düzeltmezsen seni polise vereceğim ama düzeltirsen sana çok para vereceğim." Dilenci biraz da korkarak biraz da alacağı parayı düşünerek oradakilerin şaşkın bakışları arasında yavaş yavaş elini düzeltir ve müftüye dönerek para ister. Müftü: "Evladım sen bana borçlusun çünkü sakat elini düzelttim." der (KK9). Müftü Uyanık, durumu hemen fark edince dilenciye zekice bir oyunla tuzağa düşürür. Onu ya elini düzeltmeye ya da polise gitmeye zorlar. Dilenci, çaresiz kalarak elini düzeltir ve yalanı ortaya çıkar. Burada müftünün zekâsı ve otoritesi, dilencinin zayıflığıyla karşılaştırıldığında belirgin bir üstünlük oluşturur. Dinleyici de bu zekâyı takdir ederek güler çünkü müftüyle özdeşleşir ve onun üstünlüğünü kutlar. Müftünün, "Evladım sen bana borçlusun çünkü sakat elini düzelttim." demesi, fıkranın mizahi doruk noktasıdır. Bu cümle hem dilencinin durumunu küçümser hem de müftünün üstünlüğünü daha da pekiştirir. Bu sözle müftü, sadece dilenciye zekâsıyla alt etmekle kalmaz, aynı zamanda dilenciye bir tür iyilik yaptığı kişi konumuna sokar. Okuyucu veya dinleyici için bu durum oldukça komiktir çünkü dilenci, dolandırıcılık yapmaya çalışırken tam tersi bir şekilde "borçlu" duruma düşmüştür. Bu fıkra, üstünlük kuramına mükemmel bir örnektir çünkü mizahın kaynağı, bir tarafın (müftünün) zekâsı ve ahlaki duruşuyla diğer tarafın (dilencinin) sahtekârlığını alt etmesinden doğar. Okuyucu ya da dinleyici, dilencinin düştüğü komik durumu izlerken kendisini müftünün tarafında hisseder ve üstünlük hissiyle güler.

Üstünlük kuramı, insanların başkalarının hatalarına, zayıflıklarına veya düşkün durumlarına gülerken aslında kendilerini onlardan daha üstün hissettiklerini savunur. Birisi Müftü Uyanık'a sorar: "Müftüm baban bu kadar büyük alimdi. Neden hiçbir eser bırakmadı?" Müftü Uyanık, çevrede iyi biri

olarak bilinmeyen kardeşini çağırır ve etrafındakilere onu göstererek: “Bundan daha büyük eser mi olur?” der (KK9). Soruyu soran kişi, Müftü Uyanık’ın babasının bıraktığı “büyük eserleri” merak etmektedir. Burada ciddi ve entelektüel bir cevap beklentisi vardır. Ancak Müftü Uyanık bu beklentiyi zekice bir hamleyle tersine çevirir. Müftü Uyanık, cevabında babasının en büyük eseri olarak çevrede iyi biri olarak tanınmayan kardeşini gösterir. Bu durum komiktir çünkü aslında kardeşiyle alay ederek onun üzerinde bir üstünlük kurar. Burada okuyucu veya dinleyici, Müftü Uyanık’ın ince zekâsıyla kardeşi üzerinde kurduğu üstünlükten dolayı güler. Müftü Uyanık’ın cevabı, sadece kardeşiyle alay etmekle kalmaz, aynı zamanda soruyu soran kişiyi de zekâsıyla şaşırtır. Bu da Müftü Uyanık’ın hem soruyu soran kişiye hem de kardeşine karşı üstünlüğünü pekiştirir.

Köyde oturan bir imam arkadaşı ile ilçe dışında bir düğüne gideceklermiş. İmam arkadaşı da çok güzel bir takım elbise giymiştir ve oldukça şık görünmektedir. Müftü Uyanık gidecekleri yerde bütün dikkatlerin imam arkadaşına yöneleceğini düşünerek ve biraz da kıskanarak: “Ben mi müftüyüm sen mi?” der ve: “Çabuk git başka bir elbise giy.” diyerek onu gönderir (KK10). Müftü Uyanık, imam arkadaşının şık giyimi nedeniyle düğünde tüm dikkatlerin onun üzerinde olacağını düşünerek kıskanır. Bu durum, Müftü’nün kendi otoritesini ve sosyal statüsünü tehdit altında hissetmesine yol açar. Burada güldürü unsuru, Müftü’nün bu kıskançlık duygusunu çocukça bir şekilde dışa vurmasından gelir. Müftü, “Ben mi müftüyüm sen mi?” diyerek imam arkadaşına üstünlük kurmaya çalışır. Bu cümle, aslında oldukça basit bir durumun (giyim tarzı) otoriteyle ilişkilendirilmesi nedeniyle komiktir. Müftü, sadece unvanının değil, dış görünüşle de üstün olması gerektiğini düşünür. Mizah, Müftü’nün kıskançlığını gizlemek yerine açıkça ifade etmesinden ve imam arkadaşına “başka bir elbise giymesini” söylemesinden doğar. Bu davranış, aslında basit bir durumun aşırı abartılmasıdır ve dinleyici bu abartılı tepki karşısında güler. Bu fıkrada mizah, Müftü Uyanık’ın kıskançlık duygusu ve otoriteyi koruma çabasının komik bir şekilde ortaya konmasından kaynaklanır. Dinleyici, Müftü’nün zayıf yönünü (kıskançlık) fark ederek kendisini ona karşı üstün hisseder ve bu durum mizahi bir tatmin sağlar. Yani, Müftü’nün kendi statüsünü koruma çabası aslında onun zayıf yönünü gösterir ve dinleyiciyi güldürür.

Müftünün sürekli şakalaştığı ve birbirine takıldıkları bir imam arkadaşı vardır. Bu arkadaşı bir gün ona takılır ve bu durum müftüye dokunur. Müftü Uyanık, içinden bu senin yanına kâr kalmaz der. Arkadaşı imam olduğu köye döner ve Müftü Uyanık bir süre sonra bir haberci göndererek imam arkadaşının acilen Silvan’a gelmesini ister. Bu imam bu kadar acilen çağırıldığına göre çok önemli bir durum olduğunu düşünerek Silvan’a gelir ve Müftü Uyanık’ın bir kahvede etrafında otuz kırk kişi ile oturduğunu görür ve içeri girer. Müftü Uyanık, imamın içeriye girdiğini girince ayağa kalkar ve saygı gösterir. İmam arkadaşı Müftü Uyanık’a dönerek: “Müftü bu saygı hareketlerini bir kenara bırak da hayırdır, neden beni bu kadar acil olarak çağırдың.” demiş. Müftü imam arkadaşına dönerek: “Duydum ki Midyat papazı ölmüş daha kimse duymadan seni onun yerine tayin edelim, diye çağırdım.” der (KK7). Bu fıkra, üstünlük kuramının tipik bir örneğidir. Mizah, müftünün imamı topluluk önünde zekice küçük düşürmesi ve dinleyicilerin bu durum üzerinden kendilerini üstün hissetmeleriyle ortaya çıkar. Aynı zamanda, sosyal statü ve otoritenin mizah yoluyla nasıl yeniden üretildiğini gösterir. İmamın “papaz” olarak alaya alınması, kültürel normlara yapılan bir göndermeyle güçlenir ve üstünlük duygusunu pekiştirir. Bu fıkradaki mizah, Müftü Uyanık’ın, kendisine takılan imamı topluluk önünde zekice küçük düşürerek statü ve zekâ üstünlüğünü vurgulaması üzerine kuruludur. İmamın acil bir durum zannedip gelmesi, müftünün otoritesini kullanarak onu

“kandırması” ve “papazlık” gibi dinî-kültürel açıdan çelişkili bir role atıfta bulunarak alay etmesi, izleyenlerde "ben olsam düşmezdim" hissiyle üstünlük duygusu uyandırır. Müftü, şakayla intikam alarak sosyal hiyerarşideki yerini pekiştirirken, dinleyenler de imamın şaşkınlığına gülerek kendilerini üstün hisseder.

Bir köye ziyafete davet edilen Müftü Uyanık, yemekten sonra sohbet faslına geçerler. Müftü bey konuşur herkes can kulağıyla onu dinler. Bir süre sonra evin hemen yanından köpek havlamaları işitilir. Bitmek bilmeyen ve rahatsız edici şekilde olan bu havlamalar Müftü Uyanık'ı sesinin işitilmesini zorlaştırır. Müftü Bey oldukça rahatsız olur ve ev sahibine döner: “Dışardakilere söyleyin iki koç başı bir kazanda pişmez. Ya onlar sussun ben konuşayım ya da ben susayım onlar konuşsun.” der (KK9). Müftü, otorite sahibi biridir. İnsanlar onu dinler, saygı gösterir. Ancak burada basit bir köpek havlaması bile Müftü'nün dikkatini dağıtır ve sabrını taşırır. Normalde güçlü biri olarak görülen Müftü'nün, basit bir gürültü yüzünden kontrolü kaybetmesi komiktir. Çünkü gücün ve otoritenin kırıldığı anlar insana keyif verir. Bu, günlük hayatta baskı altında hissettiğimiz güçlü figürlere karşı bilinçaltında hissettiğimiz bir tür rahatlamadır. Müftü Uyanık ise sanki bir siyasi rakibiyle tartışıyor gibi konuşur. Bu, sıradan bir soruna abartılı bir çözüm getirmektir. Bu abartılı tepki absürt bir mizah yaratır. Çünkü dinleyici, “Bu kadar küçük bir meseleye bu kadar büyük laf mı edilir?” diye düşünür. Bu absürtlük insanları güldürür. İnsanlar, Müftü'nün düştüğü bu komik durumu fark ederek bilinçaltında kendilerini daha üstün hissederler ve bu da gülmeyi sağlar.

Üstünlük kuramı, sosyal etkileşimlerde bireylerin birbirleriyle kurduğu güç ve statü ilişkilerini inceleyen bir yaklaşımdır. Bu kurama göre, insanlar arasındaki etkileşimler sadece bireysel çıkarlar ve borçlar üzerinden değil, aynı zamanda sosyal hiyerarşiler ve statü üstünlükleri üzerinden şekillenir. Yani, bir kişi, başkalarına verdiği bir şey ya da onlardan aldığı bir şey üzerinden, kendi toplumsal statüsünü ve gücünü pekiştirebilir. İki tanıdığı elinde bir bakraç yoğurt alarak onu ziyarete giderler. Müftü Uyanık onlara kahve ısmarlar ve bir süre sonra misafirler kalkar. Tam kapıdan çıkarlarken Müftü Uyanık onlara durun der: “Sakin demeyesiniz ona yoğurt götürdük o bize borçludur. Ben de siz üç kahve ısmarladım ödeştik.” demiş. Misafirlerden biri: “Ama Müftüm kahvelerden ikisini biz içtik birini de sen içtin.” demiş. Müftü: “Olsun, ben o kahveyi de sizin yüzünüzden içtim, siz olmasaydınız içmezdim.” demiş (KK4). Fıkırada misafirler, Müftü'ye yoğurt getirerek bir tür karşılık beklemeden ona bir şey sunuyorlar. Ancak, Müftü Uyanık, kahve ikram ederek bir tür karşılıklıta bulunuyor ve bununla birlikte sosyal dinamikleri çok daha ince bir şekilde yönetiyor. Kahveler üzerinden bir üstünlük ilişkisi kuruyor. Müftü'nün, “Olsun, ben o kahveyi de sizin yüzünüzden içtim” demesi, aslında karşılıklı bir alışverişten çok, sosyal bir üstünlük gösterisi yapma şeklidir. Çünkü kahve, aslında onların getirdiği yoğurdun karşılığı gibi görünebilir ancak Müftü Uyanık, durumu çok daha derin bir şekilde, kahvenin onların varlığı yüzünden içildiği şeklinde ifade ederek, aslında bu eyleminin temelde onun sağladığı bir “öğreti” olduğunu ima ediyor. Yani, kahve içme eylemi aslında onların varlığının bir sonucu değil, Müftü'nün misafirlere karşı duyduğu üstünlük ve otorite üzerinden anlam kazanıyor. Bu durumda, Misafirlerin getirdiği yoğurtla müftünün sunduğu kahve arasındaki takas, sadece maddi bir alışveriş değil, aynı zamanda sosyal bir denge kurma ve güç ilişkilerini pekiştirme aracıdır. Müftü Uyanık, kendisinin üstün bir sosyal konumda olduğunu, kahve ikramının bile aslında onun kendi otoritesinden kaynaklandığını ima ederek, toplumsal statü ve güç ilişkilerini belirleyici bir rol oynuyor. O kahve, misafirlere teşekkür etmekten çok, Müftü'nün aslında onlara ne kadar üstün olduğunu fark ettiren bir araç haline geliyor.

Çevrede pek seilmeyen ve yaptığı haksızlıklarla bilinen bir adam hacca gider. Hac dönüşü Müftü Uyanık da onu ziyarete gider. Adam hacda yaptıklarını anlatmaya başlar: “Tavaf yaptım, Hira Mağarasına gittim, şeytan taşladım.” Şeytan taşladım deyince Müftü adama sorar: “Sen şimdi şeytanı da mı taşladın?” “Evet.” “Peki şeytan sana sen de mi evladım, demedi mi?” der (KK2). Müftü Uyanık, hac dönüşü ziyaret ettiği kişinin önceki kötü davranışlarını ve toplumsal statüsünü göz önünde bulundurarak, aslında onun manevi bir dönüşüm yaşamadığını ve şeytanla aynı seviyeye düşebilecek bir konumda olduğunu ima ediyor. Üstünlük kuramı bağlamında, sosyal etkileşimlerdeki üstünlük ilişkileri ve statü, sadece bireylerin sahip olduğu unvanlara, maddi güçlerine ya da dinî ritüellere dayalı değildir. Ayrıca, bir kişinin geçmişteki davranışları, onun toplumsal statüsünü ve diğer insanlara karşı nasıl bir konumda olduğunu belirler. Burada, Müftü Uyanık, hacı adama bir nevi toplumsal ve manevi sınıflandırma yaparak, onun daha önceki kötü davranışlarının etkisiyle, hâlâ manevi bir düzeyde şeytanla aynı seviyede olduğunu anlatmaktadır. Hac, İslam'da çok önemli bir ibadet olup, kişinin manevi arınma ve dönüşüm sürecinin bir simgesidir. Ancak burada hacı adam, geçmişteki kötü davranışlarından dolayı şeytanla eşdeğer bir konumda değerlendirilmektedir. Müftü'nün “Şeytan sana sende mi evladım demedi mi?” sorusu, aslında hacı adamın manevi temizlikten çok, yüzeysel bir ibadet gerçekleştirdiğini ve hâlâ geçmişindeki kötü davranışlarının onu manevi olarak şeytanla aynı seviyeye koyduğunu anlatan bir eleştiridir. Bu durumda, Müftü'nün cevabı, toplumsal ve manevi üstünlük ilişkilerinin sadece yapılan ritüellerle değil, bireylerin geçmişteki davranışları ve ahlaki duruşlarıyla da belirlendiğine işaret eder. Hac gibi önemli bir dinî ibadeti yapmış olsa da eğer kişi hâlâ geçmişteki haksızlıklarından ve kötü tutumlarından kurtulmamışsa, o zaman onun manevi düzeyinde bir değişiklik olmadığını gösterir. Müftü'nün “şeytan sana sende mi evladım demedi mi?” demesi, hacı adamın yapısal bir değişim yaşamadığını ve dolayısıyla hâlâ toplumsal ve manevi açıdan alt seviyede olduğunu vurgular

Bazı fıkralarda Müftü manevi gücüyle karşısındakini manipüle ederek üstünlük sağlar. Burada, karşısındakinin güçsüz durumu ve hoca tarafından aşağılanması komik bir unsur yaratır. Üstünlük kuramı çerçevesinde, gülme, güçlü olanın zayıf olanı alt etmesi ve toplumsal statüdeki farklılıkların açığa çıkması ile ilgilidir. Birisi bir gün hocayı mevlit okumaya çağırır. Hoca okuyacağı eve gelir ve ev sahibine 50 liranı alırım demiş. Ev sahibi o esnada hocaya cevap vermez. Hoca mevlidi okur, bitirir. Ev sahibinden parayı ister. Ev sahibi: “Hoca, 50 lira çoktur sana 25 lira vereceğim.” demiş. Hoca ısrarla 50 lira istese de ev sahibi vermez. Hoca ev sahibine dönerek: “İlk istediğimde bu parayı vermeyeceğimi anlamıştım. Ben de zaten mevlidin yarısını okumuştum.” demiş (KK11). Hoca, ev sahibinden 50 lira istemekte ancak ev sahibi bu miktarı vermek istemez. Bu durum, güçlü olma durumu ile zayıf olma durumu arasındaki etkileşimi gösteriyor. Hoca, bir manevi otorite figürü olarak, dinî ritüelleri okuma yeteneğini kullanarak aslında psikolojik üstünlük kurmayı amaçlıyor. İlk başta para istenmesi, ev sahibine üstünlük gösterisi yapan bir hareketken, mevlidin yarısını okuması, aslında manevi gücü ve toplumsal statüsünü vurgulayan bir strateji olarak öne çıkıyor.

Sonuç

Bu başlık altında araştırmacı söz konusu araştırma kapsamında ortaya koyduğu en somut noktaları ortaya koyar. Bu kısımda araştırma bulgularına dayalı olarak genel çıkarımlar yapılır. Bu kısımda bulguların farklı cümlelerle tekrarlanmasından kaçınılmalıdır. Araştırmanın sonuç kısmı, araştırma kapsamında yanıt aranan soruları cevaplar ya da kurulan denenceleri açıklar nitelikte yazılmalıdır.

Müftü Uyanık fıkraları, üstünlük kuramının toplumsal, psikolojik ve kültürel dinamiklerini yansıtan zengin bir örnekler bütünü oluşturur. Bu kuramın temel argümanı olan “gülme, başkalarının zayıflıkları veya ahlaki eksiklikleri karşısında duyulan üstünlük hissinden kaynaklanır” ilkesi, Uyanık'ın anlatılarında hem bireysel hem de kolektif düzeyde somutlaşır. Fıkralar, otorite figürlerini, toplumsal çelişkileri ve insani kusurları mizah aracılığıyla ele alırken dinleyiciye ahlaki, zihinsel veya sosyal bir üstünlük alanı açar. Bu üstünlük hissi, yalnızca eğlence amacı taşımaz aynı zamanda toplumsal adalet, manevi değerler ve sosyal hiyerarşiye dair derin bir eleştirel perspektif sunar.

Müftü Uyanık'ın fıkralarında üstünlük, çoğunlukla simgesel bir direniş biçiminde tezahür eder. Resmi otoriteyi (kaymakam, vali, defterdar) alaya alan diyaloglar, dinleyiciye “güçsüzün güçlüyü alt etme” imkânını gösterir. Bu durum, Hobbes'un “ani üstünlük patlaması” tanımını Anadolu kültürünün yerel değerleriyle harmanlar. Örneğin, protokol kurallarını dinî referanslarla ters yüz eden tavır, toplumun resmi hiyerarşiye duyduğu tepkiyi mizah yoluyla ifade eder. Bu anlatılar, dinleyiciye “kurumsal gücün manevi değerler karşısında ikincil kalabileceği” mesajını vererek kolektif bir tatmin sağlar.

Üstünlük kuramının ahlaki boyutu, Uyanık'ın adalet ve dürüstlük vurgusuyla öne çıkar. Fıkralarda, zenginlikle maneviyatın çatışması, aşiret bağlarının adaletin önüne geçemeyeceği veya sahtekârlığın cezalandırılması gibi temalar, dinleyiciyi “doğru olanın yanında” konumlandırır. Bu, salt bir zafer hissinden öte, toplumsal normların yeniden üretilmesine hizmet eder. Müftü'nün kararları, dinleyicinin ahlaki üstünlük duygusunu beslerken, toplumun ortak değerlerini pekiştirir. Özellikle kan davaları veya aile içi çatışmalarda tarafsız bir arabulucu rolü üstlenmesi, onu “adaletin temsilcisi” olarak yüceltir ve dinleyiciye bu adaletin parçası olma hissi verir. Kültürel kodlar, üstünlük ilişkilerinin şekillenmesinde kritik bir rol oynar. Müftü Uyanık, geleneksel Anadolu değerlerini (aşiret yapıları, dinî ritüeller, misafirperverlik) mizahın merkezine yerleştirir. Bu kodlar, fıkraların evrenselliğini sınırlasa da yerel bağlamdaki etkisini güçlendirir. Örneğin, cami yardımı toplamak için namaz vaktini manipüle etmesi veya hacıları manevi çelişkileriyle yüzleştirmesi, dinleyicinin kültürel hafızasındaki ortak referanslara hitap eder. Bu durum, mizahın yalnızca güldürme değil, aynı zamanda kolektif bilinci şekillendirme işlevini gösterir.

Üstünlük kuramının sınırları ise, Müftü Uyanık'ın kimi zaman “kendini üstün konuma yerleştirme” stratejisiyle belirginleşir. Örneğin, statü farklarını mizahla aşarken kendi dinî otoritesini merkeze alması, kuramın kibir eleştirisine açık kapı bırakır. Ancak bu durum, Uyanık'ın toplumsal rolüyle dengelenir; zira o, üstünlüğü bireysel çıkarlar için değil, toplumsal adaleti tesis etmek için kullanır. Bu çelişki, mizahın ikili doğasını yansıtır: Hem güçlüyü alt eden bir direniş aracı, hem de mevcut hiyerarşiyi sürdüren bir araç olabilir.

Sonuç olarak, Müftü Mehmet Uyanık fıkraları, üstünlük kuramının sosyal ve kültürel işlevlerini anlamak için önemli bir laboratuvardır. Bu anlatılar, mizahın yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda toplumsal belleği inşa eden, adaleti savunan ve kolektif kimliği pekiştiren bir mekanizma olduğunu kanıtlar. Müftü'nün mirası, mizahın gücünü kullanarak otoriteyi sorgulayan, ahlaki değerleri yücelten ve dinleyiciyi “üstün” bir farkındalık düzeyine taşıyan bir geleneği temsil eder. Bu geleneğin analizi, insanın gülme eyleminin karmaşık katmanlarını anlamak için vazgeçilmez bir perspektif sunar.

Kaynakça

a) Yazılı Kaynaklar

- Boratav, P. N. (1969). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınları.
- Ekici, M. (2009). Gülme teorileri ve Nasreddin Hoca fıkraları. *21. yüzyılı Nasreddin Hoca ile anlamak (Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 8-9 Mayıs, Akşehir: 2008)* içinde (pp. 271-280). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Erkek, F. (2017). Kahkaha toplumdan yana: Henri Bergson'un gülme yorumu. *Dört Öge, (11)*, 1-16.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan veya bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti* (S. Lim, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
- Morreall, J. (1997). *Gülmeyi ciddiye almak* (K. Aysevenler & Ş. Soner, Çev.). İris Yayıncılık.
- Öğüt Eker, G. (2014). *İnsan kültür mizah*. Grafiker Yayınları.
- Öngören, F. (1983). *Cumhuriyet dönemi Türk mizahı ve hicvi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sütcü, Ö. Y. (2022). Gülmenin ciddiyeti: Üstünlük teorisi. *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 15(2)*, 49-65.
- Türkmen, F. (1996). Mizahta üstünlük teorisi ve Nasreddin Hoca fıkraları. *Türk Kültürü, (403)*, 649-655.
- Türkmen, F. (1997). Mizah teorileri ve Nasreddin Hoca fıkraları. *Türk Yurdu, 114(460)*, 21-24.
- Ünal, M. (2009). Güldürünün kuramsal perspektifi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler, (94)*, 281-294.
- Yıldırım, D. (1999). *Türk edebiyatında Bektaşî fıkraları*. Akçağ Yayınları.
- Yılmaz, G. (2019). *Gülme kuramları bağlamında kazan tatar fıkraları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.

b) Sözlü Kaynaklar

S.N.	Adı Soyadı	Doğum Yılı	Doğum Yeri	Eğitim Durumu	Mesleği	Yaşadığı Yer
KK1	İ.P.	1980	Silvan	Lise Mezunu	İşçi	Silvan
KK2	İ.E.	1966	Silvan	Lise Mezunu	Memur	Silvan
KK3	M.S.	1979	Silvan	Lise Mezunu	Elektrik	Silvan
KK4	M.M.K.	1961	Silvan	Ortaokul Mezunu	Emekli	Silvan
KK5	M.B.	1978	Silvan	Ön lisans Mezunu	Güvenlik Görevlisi	Silvan
KK6	S.G.	1979	Silvan	Ön lisans Mezunu	İmam	Silvan
KK7	Y.E.	1973	Silvan	Lise Mezunu	İşçi	Silvan
KK8	Z.K.	1976	Silvan	Lise Mezunu	İşçi	Antalya
KK9	M.Y.	1934	Silvan	Lise Mezunu	Emekli	Diyarbakır/Merkez
KK10	R.H.	1965	Silvan	Lise Mezunu	Memur	Silvan
KK11	E.B.	1981	Silvan	Lise Mezunu	Memur	Silvan

Etik Kurul Onay Belgesi

Çalışma Dicle Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığının 27/03/2025-898797 tarih ve sayılı izni ile gerçekleştirilmiştir.

Evrak Tarih ve Sayısı: 27/03/2025-898797

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Hukuk Müşavirliği

Sayı : E-14679147-663.05-898797
Konu : İnceleme

27/03/2025

Sayın Mehmet Yusuf ASLAN

"Silvanlı Müftü Uyanık Fıkraları" başlıklı çalışmanız Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Çalışma ve Yayın Etiği Yönergesi uyarınca Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı tarafından değerlendirilmiş olup söz konusu çalışmanın bilimsel etik açısından uygun olduğuna ilişkin Üniversitemiz Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu Başkanlığı kararı Üniversitemiz Rektörlük Makamının 27.03.2025 tarih ve 897631 sayılı Oluru ile uygun görülmüştür.

Bilgilerinizi rica ederim.

Dr. Öğr. Üyesi Ömer ERGÜN
Hukuk Müşaviri V.

Ek: İlgili Belgeler (1 Sayfa)

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu : *BSMFTH3V9Z* Pin Kodu : 71192

Belge Takip Adresi :

<https://turkiye.gov.tr/ebd?eK=5539&eD=BSMFTH3V9Z&eS=898797>

Adres: Dicle Üniversitesi Rektörlüğü, 21280-Diyarbakır
Telefon: +90 412 241 10 00 Faks: +90 412 241 10 56
e-Posta: gensek@dicle.edu.tr Elektronik Ağ: http://www.dicle.edu.tr
Kep Adresi: dicleuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Özcan Komuk
Unvanı: Büro Personeli

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.